

Agata Grudzińska

"Umowa społeczna i jej krytycy w
myśli politycznej i prawnej",
Zbigniew, Rau, Maciej Chmieliński
(red.), Warszawa, 2010 : [recenzja]

Studia Iuridica Lublinensia 14, 257-262

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Zbigniew Rau, Maciej Chmieliński (red.)

Umowa społeczna i jej krytycy w myśli politycznej i prawnej

Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2010, ss. 442

Monografia pt. *Umowa społeczna i jej krytycy w myśli politycznej i prawnej* przedstawia różnorodne aspekty problemu umowy społecznej, m.in. jako źródła wszelkich instytucji, którym podlegają ludzie, a także ukazuje krytyków kontraktualizmu. Podzielona jest na pięć części ułożonych chronologicznie – od czasów antycznych, aż do współczesnego rozwoju koncepcji umowy społecznej.

Autorami wstępu są Zbigniew Rau oraz Maciej Chmieliński. Opisują oni podstawowe zagadnienia związane z umową społeczną, tj. strony umowy oraz stan natury, czyli stan, jaki istniał przed zawarciem umowy oraz jej przedmiot. Odwołują się do założeń myślicieli, których koncepcje zostały przedstawione w dalszej części monografii, opisują również założenia nowożytnych i współczesnych krytyków kontraktualizmu – od Arystotelesa po komunitarian.

Druga część nosi tytuł *Pierwsze próby sformułowania zarysu idei*. Rozdział pierwszy pt. *Koncepcja narodu wybranego z Bogiem w Starym Testamencie* (autor: Tomasz Szczech) ukazuje źródła nowożytnych teorii umowy społecznej, odnoszące się głównie do koncepcji przymierza narodu z Bogiem. Tekst przybliża tę koncepcję oraz porównuje ją z nowożytną koncepcją umowy społecznej. Autor przedstawił w niej teorię pochodzenia władzy, która w ówczesnych czasach była uznawana przez ludzi za pochodną od Boga, a władca kierując poddanymi, działał w Jego imieniu. Autor opisuje zasady nabycia i sprawowania władzy, m.in. w Mezopotamii oraz Egipcie, ukazuje też drogę do powstania umowy społecznej, upatrując ją w przymierzu Boga z Noem, Boga z Abrahamem, przymierzu z góry Synaj, przymierzu króla Dawida, a także kapłana Jehojady. Autor podkreśla, że trudno jest uznać *Pismo Święte* za źródło późniejszych koncepcji umowy społecznej, gdyż poszukuje się je głównie w naturze człowieka. Zauważa jednak, że można je uznawać za genezę inspiracji do późniejszych poszukiwań.

Rozdział drugi autorstwa Zbigniewa Stawrowskiego dotyczy *Idei umowy społecznej w myśli sofistów i Platona*. Przedstawiono w tekście ich rozważania na temat idei umowy społecznej. Według autora umowa społeczna pojawiała się w *Państwie* Platona – jako jedna z możliwości uzasadnienia sprawiedliwego porządku

państwowego. W dalszej części tekst odwołuje się do założeń Protagorasa, dla którego punktem wyjścia był „człowiek jako miara wszystkich rzeczy”. Przedstawiono także rozważania Platona dotyczące m.in. koncepcji umiarkowanej. Koncepcja ta, gdyby przyjąć założenia proponowane przez Protagorasa, jest właśnie umową społeczną. Autor artykułu ukazuje również, w jaki sposób była rozumiana umowa społeczna w dialogach Platona.

W trzecim rozdziale pt. *Manegold von Lautenbach. Umowa o władzę według antydialekta* Jakuba Skomiała przedstawiono nurty wczesnośredniowieczne oraz koncepcję dialektyków, a dalej poglądy Manegolda von Lautenbacha (uważanego za prekursora umowy społecznej), który odwoływał się w swoich rozważaniach do poglądów Cycyrona czy Seneki. Manegold von Lautenbach był pierwszym od czasów antycznych, który uznał, że władza jest wynikiem umowy. Rozważania w artykule prowadzone są na dwóch płaszczyznach, pierwsza dotyczy tego, że władza, która pochodzi od Boga, ma zapewnić sprawiedliwe rządy i w tym wypadku umowa ma charakter wtórny, druga zaś tego, że umowa zawarta pomiędzy ludem a władzą jest następstwem Bożego wyniesienia władcy.

W dalszej części monografii ukazane są poglądy *Przedstawicieli katolickiej szkoły z Salamanki wobec umowy społecznej* (autor: Bogdan Szlachta). Tekst pokazuje m.in. elementy umowy społecznej w doktrynie wczesnej szkoły z Salamanki, charakter władzy, a także idee naturalnej wolności i równości. Autor przedstawia np. poglądy Vitoria, kardynała Kajetana, de Sota. Stwierdza, iż przedstawiciele szkoły Salamanki nie tłumaczyli powstania społeczeństwa czy państwa zawarciem umowy i rozróżniali władztwo jednostki od władztwa politycznego.

Druga część monografii pt. *Ujęcie klasyczne rozpoczyna się od Problemu natury i stanu politycznego w teorii umowy społecznej Thomasa Hobbesa* (autor: Miłowit Kuniński). Rozdział ten omawia przyczyny istnienia ładu politycznego oraz jego braku. Przedstawia także spojrzenie Hobbesa na powody zachowania ludzi w okolicznościach szczególnych oraz jego trzy teorie dotyczące ujęcia umowy społecznej. Pierwsza opiera się na aspołeczności natury człowieka, który będąc racjonalistą, jest w stanie zawrzeć umowę społeczną, przenosząc na suwerena zaspokajanie własnych potrzeb. Suweren nie jest jednak stroną umowy, a jedynie urzędem. Drugie ujęcie umowy opiera się na podboju oraz zawłaszczeniu, wówczas umowę zawiera zwycięzca z pokonanym, mimo że pierwszy nie ma wobec niego żadnych zobowiązań. Trzecia teoria odnosi się do więzi między ludźmi, powstającymi na mocy zawieranych między sobą przymierzy, gdzie w związku ze zdobytym wcześniej doświadczeniem rozum ludzki wskazuje na potrzebę ustanowienia suwerena. Autor przedstawia ponadto relacje między prawem natury a stanem politycznym i społecznym u Hobbesa.

Znamienitym twórcą koncepcji umowy społecznej był John Locke. Jego koncepcji umowy społecznej został poświęcony następny rozdział opracowania – autor Zbigniew Rau. Autor opisuje w nim rozważania Locke’a ujęte w *Dwóch Traktatach*. Podkreśla, że Locke odwoływał się do teologii i że dla niego czło-

wiek jest własnością Boga, zależy od niego. W opracowaniu jest mowa o powstaniu społeczeństwa obywatelskiego (w ujęciu Locke'a), którego genezą jest zawarcie umowy społecznej przez ludzi. Rau opisuje również atrybuty władzy politycznej, jej zakres i określa podstawy jej legitymacji. Dalej autor zajmuje się rządem obywatelskim i koncepcją władzy oraz koncepcją jej powiernictwa nie tylko w aspekcie zależności rządu od społeczeństwa, ale i w aspekcie moralnym. Z. Rau zwraca także uwagę na istotny u Locke'a opór obywatelski, do którego obywatele mają prawo w określonych okolicznościach. Celem oporu jest zmiana władzy na tę, która będzie realizowała zadania rządu obywatelskiego.

Rozdział siódmy Doroty Pietrzyk-Reeves pt. *Republikańska koncepcja umowy społecznej Jana Jakuba Rousseau* przedstawia koncepcję umowy społecznej Rousseau przez pryzmat kategorii zgody i dyskursu politycznego. Tekst składa się z czterech części. Pierwsza, *Spoleczny holizm*, dotyczy natury człowieka, jej zmian i wpływu na umowę społeczną. Autorka podkreśla, że umowa nie jest zawierana w celu ustanowienia rządów; ludzie nabywają wolność i inne uprawnienia, gdy stanowią już społeczeństwo. Następnie omówione zostało zagadnienie woli powszechnej wg Rousseau, rozumianej jako spoiwo społeczeństwa i dyskursu politycznego oraz jej wpływu na umowę społeczną. Autorka podkreśliła, że wolność jest łącznikiem koncepcji prawa, woli powszechnej i zgody w ujęciu Rousseau.

Autorem kolejnego rozdziału jest Maciej Chmieliński (*Umowa społeczna jako idea praktycznego rozumu w koncepcji Immanuela Kanta*). Przybliży on założenia umowy społecznej wg Kanta, opierającej się na wolności, równości oraz poczuciałości podmiotów. Autor zwraca uwagę na różne aspekty wolności, równości oraz definiuje zdolność prawną w ujęciu Kanta. Wszystkie te elementy są nieodzowne podczas zawierania umowy społecznej. W opracowaniu dużo uwagi poświęcono stanowi natury u Kanta jako zjawisku „prowizorycznemu”. Następnie autor zajmuje się m.in. zasadami i celami umowy społecznej, podnosząc, iż prawo jest przedmiotem tej umowy. Podkreśla, że założenia idei umowy społecznej Kanta zbliżą go do koncepcji T. Hobbesa. Autor wskazuje na podobieństwa oraz różnice tych założeń.

Kolejna część monografii zajmuje się ujęciem współczesnym umowy społecznej. Autor pierwszego artykułu – Zbigniew Rau – opisuje umowę społeczną w ujęciu wydanej w 1971 r. *Teorii sprawiedliwości* Johna Rawlsa. Rozpoczyna od postulatu teorii etycznej Rawlsa, by połączyć w teorii umowy społecznej to, co pożądane, z tym, co możliwe. Następnie przechodzi do koncepcji umowy społecznej wg Rawlsa. Zakłada ona poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jakiego rodzaju zasady wybrałoby ludzkie, nie kierując się wyłącznie własnym interesem. Dalej przedstawia sytuację pierwotną, w której ludzie dokonują wyboru zasad, na jakich winny opierać się instytucje społeczne i polityczne. Zajmuje się również w swoim opracowaniu koncepcją sprawiedliwości, by dojść do demokracji konstytucyjnej i gwarantów stabilności dobrze urządzonego społeczeństwa. Autor podkreśla, iż koncepcja sprawiedliwości w ujęciu Rawlsa jest możliwa jedynie wówczas, gdy jest zgodna z naturą człowieka.

Rozdział następny poświęcony jest *Koncepcji umowy społecznej* w filozofii politycznej Roberta Nozicka. Jego autorem jest Marek Przychodzeń, który omawia założenia koncepcji umowy społecznej ujęte w książce Roberta Nozicka *Anarchia, państwo, utopia*. Autor stwierdza, że Nozick nie używał w niej pojęcia umowy społecznej, ale występuje u niego retoryka polityczna mająca cele retoryki kontraktualistycznej. Skupił on uwagę również na tradycji praw natury i stanie natury, podkreślając, iż Nozick odwołuje się i akceptuje prawa natury wskazane przez Locke'a. Zwraca uwagę, że filozofia Nozicka dotyczy głównie legitymizacji władzy, a dalej przedstawia drogę do powstania państwa. Autor w swoim opracowaniu zauważa, że Nozick odwołuje się do koncepcji Locke'a, uznając, że państwo może powstać w wyniku dobrowolnych, niezależnych ustaleń, nie ograniczając niczyich praw.

Umowa społeczna jako uzasadnienie polityki w koncepcji Jamesa M. Buchanana autorstwa Justyny Miklaszewskiej to artykuł, w którym podnoszona jest m.in. kwestia – racjonalność a powstanie państwa. Autorka przedstawiając koncepcję Buchanana, odnosi się do koncepcji Hobbesa i dokonuje porównań z założeniami Rawlsa czy Nozicka. Stwierdza, że Buchanan rozszerza swoje zainteresowania o pojęcie umowy społecznej do polityki w ogólności, a nie tylko do genezy państwa i sprawiedliwości. W opracowaniu przedstawione zostały również trzy koncepcje podejmowania decyzji w zorganizowanej społeczności.

Kolejny rozdział autorstwa Macieja Chmielińskiego pt. *Umowa społeczna jako ideologia. Davida Gauthiera kontraktualizm moralny* przedstawia założenia dotyczące umowy społecznej, która nie jest pojmowana jako porozumienie czy fakt historyczny. Autor przedstawia koncepcję Gauthiera, na którą wpływ miała zachodnia kultura. Odwołuje się do teorii Hobbesa i Locke'a, by następnie zająć się współczesnymi nurtami: kontraktualizmem i naturalizmem, którego właśnie przedstawicielem był Gauthier. Według Gauthiera umowa społeczna charakteryzuje się: swobodą zawarcia, świadomym wyborem oraz pełną informacją. Autor przedstawia także idee ograniczonej maksymalizacji korzyści wg Gauthiera, by następnie móc dojść do optymalizacji korzyści. Podnosi, że jego idea ma wielu przeciwników i zwolenników, przedstawiając w konkluzji tekstu ich argumenty.

Następny rozdział monografii poświęcony został *Umowie społecznej w naturalistycznej teorii sprawiedliwości Kena Binmore'a* (autor: Mariusz J. Golecki). Zajmuje się on analizą idei sprawiedliwości, która stanowi próbę wyjaśnienia obowiązujących norm społecznych. Autor podkreśla, iż Binmore w swoich rozważaniach oparł się na terminologii zaczerpniętej z teorii gier. Twórca wyszedł od modelu społecznego, opartego na dwóch osobach uczestniczących w Grze Życia i Grze Moralności, by przejść do charakterystyki umowy społecznej. Artykuł odpowiada na pytanie, w jaki sposób działa taka umowa i z jakich powodów jest przestrzegana. Autor odwołuje się do rozważań Johna Nasha, a następnie omawia założenia naturalistycznej teorii sprawiedliwości.

Ostatnia część monografii została poświęcona krytyce idei umowy społecznej. Rozpoczyna się od tekstu Anny Citkowskiej-Kimli pt. *Od wizji człowieka do*

wizji genezy państwa. *Idea sofistów pierwszego pokolenia a poglądy Arystotelesa*. Autorka przedstawia w nim poglądy Arystotelesa na idee sofistów, zwracając uwagę na pewne trudności w ujęciu tego tematu, które omówiła w dwóch pierwszych podrozdziałach. Dalsza część tekstu dotyczy wyników umowy społecznej, genezy państwa oraz władzy państwowej w ujęciu Protagorasa, a następnie opisane zostały poglądy na wspomniane wyżej kwestie u Gorgiasza. Zajmując się założeniami Arystotelesa dotyczącymi człowieka, jako części większej całości, autorka przedstawia kilka jego poglądów podobnych do stanowiska sofistów. Dalej przedstawiona została ocena kontraktualizmu etycznego i politycznego oraz wizja państwa jako naturalnej wspólnoty; poddaje też krytyce kontraktualizm jako metodę, przedstawiając wizję genezy państwa wg Stagiryty.

W kolejnym rozdziale – *Rozum czy uczucie? Ustanowienie porządku społecznego i politycznego według Davida Hume’a* – Tomasz Tulejski omawia krytyczne poglądy Davida Hume’a na teorie umowy społecznej, odwołujące się do krytyki dwóch głównych instytucji, tj. powstania społeczeństwa oraz poddania go władzy. Autor prezentuje poglądy Hume’a dotyczące instynktu społecznego, opisane w jego dziele pt. *Traktat o ludzkiej naturze*. Następnie zajmuje się genezą sprawiedliwości u Hume’a i poddaje krytyce powstanie umowy społecznej przedstawionej przez Locke’a czy Sidneya.

Krytyka teorii umowy społecznej w myśli tradycjonalistów francuskich autorstwa Jacka Bartyzela przedstawia poglądy Louisa vicomte de Bonalda, Antonina Sabatiera de Castresa, Josepha-Marie, comte de Maistre’a oraz Antonina de Rivarda. Myśliciele ci skupili się głównie na polemice z J. J. Rousseau, podnosząc, że nie istniał stan przedspołeczny, stan natury przed stanem społeczeństwa. Autor podniósł w artykule, iż zdaniem wskazanych francuskich myślicieli kontraktualiści-tradycjonalisci błędnie pojmowali naturę oraz jej stan. Omówił również kwestię pochodzenia władzy, która w ujęciu tradycjonalistów francuskich wynikała z natury rzeczy, natomiast w ujęciu kontraktualistów wynikała z umowy. Autor skupił również swoją uwagę na poglądach na temat władzy de Maistre’a, wybitnego francuskiego myśliciela, który zajął się w swoich dziełach głównie krytyką poglądów J. J. Rousseau.

Dalsza część monografii poświęcona została *Heglowi, jako krytykowi idei umowy społecznej* (autor: Marek Kozłowski). Artykuł koncentruje się na krytyce umowy społecznej. Stwierdza się w nim, iż Hegel w swoim dziele *Zasady filozofii prawa* nie poświęcił temu tematowi konkretnego rozdziału. Tekst przedstawia ocenę umowy społecznej wg Hegla – jako tworu ograniczającego jednostki, gdyż zostają one wpisane w określone ramy prawne. Autor podnosi, że umowa nie ma charakteru decydującego o powstaniu państwa czy rodziny, porusza również kwestię powstania społeczeństwa obywatelskiego, składającego się z jednostek kierujących się własnymi interesami. Odwołuje się przy tym do poglądów I. Kanta i poddaje je krytyce. Dalej omówiona została droga powstawania społeczeństwa uniwersalnego, jako instytucji nowożytnego społeczeństwa.

Kolejny rozdział dotyczy *Kontraktualizmu jako koniecznego i historycznego elementu procesu dziejowego, czyli umowy społecznej w optyce Karola Marksa* (autor: Paweł Sydor). Autor omawia w nim krytykę koncepcji umowy społecznej z punktu widzenia K. Marksa, zwracając uwagę na kilka płaszczyzn, w jakich będzie prowadził rozważania. Krytyka kontraktualizmu na płaszczyźnie metodologicznej odnosi się m.in. do porównania znaczenia konfliktu społecznego, uznawanego w kontraktualizmie za element negatywny, a który wg K. Marksa jest elementem pozytywnym, prowadzącym do rozwoju. Następnie autor zajmuje się krytyką na płaszczyźnie podmiotowej, twierdząc, że główną różnicą było to, iż K. Marks traktował jako podmiot klasę, do której przynależności predystynował sposób postrzegania rzeczywistości, a kontraktualiści – jednostkę. W dalszej części tekst dotyczy krytyki idei umowy społecznej na płaszczyźnie przedmiotowej. Dla K. Marksa istnienie państwa i jego forma wynikają z konfliktu klasowego i procesu dziejowego, a nie z kontraktu. Autor uważa, że dla Marksa kontrakt oznaczał brak formy ustrojowej, czyli komunizm, tj. stan bezklasowy i bezprawny, co oznaczało likwidację formy, a nie tworzenie, jak w kontraktualizmie.

Ostatni *passus* monografii poświęcono *Komunitariańskiej krytyce kontraktualizmu* (autor: Aneta Gawkowska). Przedstawiono w nim krytykę koncepcji umowy społecznej wg Alasdaira MacIntyre'a, który uznał ją za nieprawdziwą, gdyż uważał, że człowiek realizuje się w pełni we wspólnocie, kładąc nacisk na wspólnotę lokalną, a nadto, że nie kieruje się on wyłącznie własnym interesem, ale na jego zachowanie mają również wpływ relacje dawania i brania. Następnie autorka omawia poglądy Charlesa Taylora, który uznaje, że umowa nie odzwierciedla życia człowieka w świecie, a debaty dotyczące umowy społecznej uważa za czynnik powodujący rozpad wspólnot. Podnosi, że człowiek potrzebuje współdziałania i dialogu z innymi, a dzięki temu kreuje siebie. Dalej tekst poświęcony jest krytyce Michaela J. Sandela teorii umowy społecznej wg J. Rawlsa, jego pierwotnej teorii oraz idei wolności wyboru, której zdaniem Sandlera kontraktualizm pozbawia jednostki. Autorka zajęła się również rozumieniem wspólnoty wg Amitai Etzioniego oraz M. F. Rousseau i skłoniła się do poglądów M. F. Rousseau, który odwoływał się do miłości.

Monografia jest zbiorem opracowań traktujących o umowie społecznej od starożytności po współczesność oraz przedstawiających koncepcje wybitnych myślicieli danej epoki. Omawia także poglądy krytyków idei myśli umowy społecznej, co daje możliwość głębszego zrozumienia tego zagadnienia. Tematyka książki – zajmująca i w sposób syntetyczny omawiająca sposób podejścia do umowy społecznej – stanowi jedno z kluczowych zagadnień m.in. doktryn polityczno-prawnych. W mojej ocenie stanowi ona ciekawą pozycję pozwalającą poszerzyć wiedzę zdobytą przez studentów (szczególnie seminarzystów) nie tylko prawa, ale również filozofii i nauk politycznych.

Agata Grudzińska